DOI: 10.52145/din.2026.1.2543
TIDSSKRIFT FOR RELIGION OG KULTUR
1
2026
Novus forlag
Postboks 104 Oppsal
0680 Oslo
eISSN 2387-6735

Från vardagliga rum till religiösa platser. En diskussion av Kim Knotts rumsliga metodologi genom en analys av kyrko- och moskéhärbärgerande av migranter

Av Vera Ericsson von Bahr
Södertörns högskola

Denna artikel behandlar Kim Knotts rumsliga metodologi, såsom den presenteras i *The Location of Religion* (2005), och diskuterar hur denna, 20 år senare, kan användas i studier av religion och rum. Knott utformade sin metodologi i syfte att undersöka religions belägenhet på till synes sekulära platser, men i denna artikel används tillvägagångssättet i stället för att förstå en praktik i religiöst kodade rum: härbärgerande av flyktingar i kyrkor och moskéer. Med avstamp i ett fall i Hamburg, Tyskland, där en grupp migranter fann skydd i en kyrka och moské under proteströrelsen *Lampedusa in Hamburg* år 2013, låter artikeln Knotts metodologi belysa hur olika dimensioner av plats påverkade härbärgerandet, hur härbärgerandet i sin tur aktualiserade egenskaper hos de religiöst kodade rummen och hur detta skapade ny plats för religiösa aktörer. Artikeln argumenterar för att Knotts rumsliga tillvägagångssätt, när det används för att förstå hur religiöst kodade rum formas av och formar praktiker som härbärgerande, kan kasta nytt ljus på religiösa aktörers plats i offentligheten idag.

Nyckelord: Kim Knott, Location of Religion, rumslig metodologi, härbärgerande, migration, Lampedusa in Hamburg, kyrka, moské

Få har gjort så mycket för det religionsvetenskapliga studiet av religion och rum som Kim Knott. I en rad publikationer (se exempelvis Knott 2005; 2009; 2010a; 2010b; 2011; 2014; Knott och Franks 2007), och framför allt i *The Location of Religion: A Spatial Analysis* (2005), presenterar och tillämpar Knott en metodologi för

att studera religion och dess plats i moderna västerländska samhällen som tar fasta just på rummet som komponent. Boken är en värdefull resurs för den som vill sätta sig in i fältet religion och rum, särskilt som dess första del innehåller en genomgång av de viktigaste teoretiska bidragen från tänkare verksamma inom olika fält. Men trots att arbetet fick stort genomslag tycks relativt få ha applicerat eller vidareutvecklat Knotts metodologi i sin helhet.[1] Denna artikel bör betraktas som en lägesrapport från en process som är pågående; att sätta Knotts metodologi i dialog med empiri, och på så sätt bygga vidare på hennes rumsliga tillvägagångssätt. På kommande sidor sammanfattar jag Knotts metodologi och dess bakgrund, och använder den därefter för ett annat ändamål än vad Knott avsåg. Metodologin utformades för att lokalisera religion i till synes sekulära rum, men i denna artikel tar jag hjälp av Knotts verktyg för att undersöka vilka roller rum spelar i det fenomen jag kallar kyrko- och moskéhärbärgerande av migranter.[2] Att nyttja metodologin i ett sådant syfte har, argumenterar jag, idag potential att avslöja mycket om religiösa aktörers plats och synlighet i det offentliga rummet.

Med hjälp av Knotts verktyg analyseras i denna artikel ett berömt fall av härbärgerande som ägde rum i Hamburg 2013, när en stor grupp migranter, som organiserat en proteströrelse med målet att få permanent uppehållstillstånd i Tyskland, fann skydd i en kyrka och moské. Kyrkan, som härbärgerade migranterna under flera månaders tid, fick mycket uppmärksamhet för sitt arbete, och dess område, St. Pauli, som är känt för sin historia av motstånd aktiverades omedelbart när personalen bestämt att öppna kyrkans portar. Kyrkans präst menade i en intervju vid tiden för kyrkohärbärgerandet att «St. Pauli är den ideala stadsdelen att genomföra något sådant här i» (Laufer & Füllner 2013). Med hjälp av Knotts metodologi ställer sig denna artikel frågan: stämmer detta, och i så fall varför? Svaret visar inte bara på härbärgerandets rumsliga komplexitet, utan pekar också på hur de övergripande frågor som Knotts metodologi vuxit fram ur idag får nya svar om studieobjektet är ett annat än det hon föreställt sig. Men innan jag går in på hur, krävs att jag dröjer i ett varför. Vad fick Knott att utforska och utforma ett rumsligt perspektiv på religion, och vad vill hon belysa med sin rumsliga analys?

---

1 Undantag är till exempel Kerlis (2013) artikel om religion på den islamiska aktiemarknaden, Johansen och Schmidts (2022) kapitel om en kyrkoförsamling i utkanten av Århus och dess offentliga närvaro i grannskapet, samt Christoffersens (2014) ”Sacred Spaces in Secular (Post)-Lutheran contexts”, som diskuterar ett fall av kyrkohärbärgerande i Köpenhamn, och som jag återkommer till under den senare delen av min artikel.

2 Materialet som analyseras har samlats in inom ramen för mitt avhandlingsprojekt, och består dels av tidningsartiklar samt intervjuer med representanter för församlingarna. Projektet har godkänts av Etikprövningsmyndigheten med diarienummer 2022-04718-01. Alla citat har översatts från tyska till svenska av mig.

En metodologis bakgrund

Knott inleder sin *The Location of Religion* (2005) med att diskutera vad ett rumsligt perspektiv har att erbjuda studiet av religion. Hon tar som utgångspunkt det som brukar kallas *den rumsliga vändningen*, som från mitten av 1980-talet svepte över human- och socialvetenskaperna. Även om sakrala rum varit fråga för teoretisk diskussion och forskning inom religionsämnet, hade rumslig teori representerad av tänkare som Michel Foucault, Henri Lefebvre, Doreen Massey och Edvard Soja ännu inte fått genomslag i religionsvetenskapen när Knott påbörjade sitt projekt (Knott 2005, 1–2). Liksom ovan nämnda tänkare ser Knott rum som något som kan vara både materiellt och metaforiskt, som formar och formas av aktiviteter, kroppar och andra objekt som tar plats där i, som är relationellt, socialt konstruerat och genomsyras av makt (2005, 13). Eftersom religion enligt Knott är ett socialt fenomen tar det plats i och producerar rum (2005, 21). Att rikta blicken mot rumsliga aspekter av religion har enligt Knott alltså potential att avtäcka ny kunskap om religion och de roller som religiösa uttryck spelar i olika rum, och om hur de rum i vilka religion förekommer spelar roll för de uttryck religiösa tankar och praktiker tar sig. Knotts undersökning tar avstamp i två öppna frågor: «What is the location of religion in the secular West? What do we learn about the nature and place of religion from investigating its location?» (Knott 2005, 3). Svaret på dessa börjar enligt Knott i att på enskilda platser – det vill säga dynamiska och relationella delar av rum – söka religions belägenhet (location), det vill säga dess position i relation till andra positioner (2005, 29). I den andra delen av *The Location of Religion* (2005) använder Knott sin metod för att analysera religions plats i representationer av en kroppsdel: vänsterhanden, och i senare artiklar till exempel på en gata (2009), i en skola (2014), och ett medicinsk center (2007).

The Location of Religion (2005) är tydligare än många böcker ett resultat av dess författares tankeprocess. För att förstå sig på Knotts rumsliga metodologis upplägg och slutsats, behöver hennes forskningsbakgrund tas i beaktning. Ambitionen att studera religion från ett rumsligt perspektiv är framvuxen ur Knotts erfarenhet av att undersöka religion i lokala samhällen. I dessa studier, skriver Knott, upplevde hon en frustration av att uteslutande analysera platser som är religiöst kodade, det vill säga synligt och uttalat religiösa – till exempel kyrkor, moskéer, tempel. Idéen föddes ur viljan att rikta strålkastarljuset mot det hon kallar «everyday spaces» – vardagliga rum som till synes är sekulära, men där religion vid närmare anblick tar plats (Knott 2005, 229). En avgörande följdfråga blir naturligtvis: vad är det för religion som Knott letar efter?

I kapitlet «Opening up religion for a spatial analysis» inleder Knott (2005) med att exemplifiera hur platser som bebos av det hon kallar konventionell «religion» («religious institutions, their traditions, beliefs, and practices, and those who to a greater or lesser extent adhere to them») kan analyseras genom ett rumsligt perspektiv (Knott 2005, 59). Men en sådan religionsdefinition, som betecknar det som generellt uppfattas som religion i väst, är enligt Knott i grunden emisk, och att begränsa undersökningen till att leta efter religion i denna form skulle därför innebära att godta synen på religion som ett avgränsat socialt fenomen, som är på tillbakagång och återfinns i en specifik sfär. Knott undviker därför medvetet att precist definiera den religion hon eftersöker (Knott 2005, 77–84). I stället undersöker hon religionens plats genom att analysera relationer och skärningspunkter mellan det hon kallar religiösa och sekulära positioner, som utgör ett spänningsfält tillsammans med det post-sekulära (till exempel Knott 2005, 77; 125). Med andra ord vill Knott zooma in på det hon kallar för omstridda platser, undersöka hur dessa konstrueras och används av olika aktörer på spänningsfältet, och vad platserna därigenom kan avslöja om diskurser kring «det religiösa», «det sekulära» och gränserna däremellan. Detta har, menar Knott, potential att kasta ljus över relationen mellan religion och den kontext som den utövas i.

Knott teoretiserar utförligt begreppen «religion», «det religiösa», «det sekulära», «det heliga» och «det profana» i sin bok och jag kommer inte i denna artikel att redovisa dessa diskussioner. Men viktigt för min kommande diskussion av Knotts tillvägagångssätt är att notera att de platser hon vill studera är sammanbundna med hur hon formulerar sitt studieobjekt. Efter att ha diskuterat teorier kring rum, religion och rum samt religion och sekularitet presenterar Knott på de sista sidorna av bokens första del sin metodologi.

Metodologins delar

Knotts rumsliga tillvägagångssätt består av flera delar, och kräver – som hon själv noterar – mycket av sin användare (2005, 233). Den som vill förstå religions belägenhet med hjälp av hela Knotts metodologi behöver närma sig en plats, som kan vara materiell (till exempel en specifik gata, se Knott 2009) eller diskursiv (till exempel en relation mellan läkare och patient, se Knott och Franks 2007) från flera vinklar; fysiskt och mentalt, historiskt och etnografiskt, lokalt och globalt. Om en empiri som möjliggör sådan analys finns till hands bör, enligt Knott, varje plats vara lämplig för analys (2005, 84). I det följande skriver jag fram en övergripande bild

av metodologin och hur Knott tillämpar den på vad jag menar är hennes tydligaste exempel: en gata i ett kvarter.

Kroppen som källa till rum

Det första steget i Knotts tillvägagångssätt är att rikta fokus mot kroppens betydelse. Det är, skriver Knott och hänvisar till Immanuel Kant, genom kroppen och dess utformning som vi orienterar oss i och organiserar rum (2005, 17). Bland de första frågorna hennes rumsliga analys ställer till en plats är alltså: hur påverkar kroppen hur rummet erfars, vilka spår har kroppen lämnat i rummet (Knott 2005, 127; 2011, 497)? I denna fråga ryms premissen att olika kroppar orienterar sig på olika sätt, och i Knotts första steg finns alltså möjlighet att få upp ögonen för maktskillnader, till exempel mellan könen. När Knott applicerar sin rumsliga metod på en gata framgår följande: kroppen ligger till grund för att gatan ser ut som den gör. Byggnaderna är gjorda för att rymma mänskliga kroppar och deras rörelser – man ska kunna nå kyrkan via en trappa, tvätta sig i hallen till en moské, och så vidare. På gatan rör sig olika kroppar, personer som arbetar och uppehåller sig där under längre tid, människor som passerar, unga och gamla, av olika kön och etnicitet. Det är dessa människor som förkroppsligar gatan (Knott 2009, 157–158). Knotts exempelgata huserar religiösa grupper. Men, skriver hon, det är inte bara i dessa som religionen tar plats. Religion är närvarande i allt ifrån människors kläder till deras tankar, känsloliv och beteenden. I relation till mitt arbete ger Knotts första verktyg ett sätt att få syn på hur de platser som jag studerar – en kyrka och en moské – har tagit form efter kroppsliga rörelser, och hur dessa avtryck både kan försvåra och förenkla ett härbärgerande av migranter.

Dimensioner av rum

Det andra steget i Knotts metodologi grundar sig i den franske filosofen Henri Lefebvres tre dimensioner av rum. I sin inflytelserika *The Production of Space* (2013) skriver Lefebvre att de rum som vi erfar manifesteras i flera dimensioner; fysiskt, socialt och mentalt. Gatan som beskrevs ovan är till exempel dels fysisk, bestående av asfalterad mark och kringliggande hus i tegel och cement. Samtidigt består den också av de sociala relationer och processer mellan människorna som på olika sätt uppehåller sig på den. Utöver det finns också en diskursiv eller mental dimension av gatan, som utgörs av de representationer av den som förmedlas på kartor, i berättelser mellan människor, på fotografier och så vidare. Enligt Knott är det summan

av dessa dimensioner som utgör rum (2009, 158). I den senare delen av min artikel använder jag Knotts tillämpning av Lefebvres terminologi för att få syn på hur moskén och kyrkan som jag studerar på en gång är fysiska, sociala och mentala orter, och hur processer på alla dessa nivåer spelade in i hur härbärgerandet utvecklades.

Rummets egenskaper

Den tredje delen i Knotts rumsliga tillvägagångsätt handlar om att få syn på hur platser är diakroniska och synkroniska, och genom relationer kopplar ihop tid och rum. Knott tar hjälp av Doreen Massey och Michel Foucault för att extrahera fyra termer som belyser det hon kallar rummets egenskaper. Rum *konfigurerar*, skapar *samtidighet*, *sträcker ut sig* och genomsyras av *makt*. Gatan förkroppsligas dels av lokala relationer mellan människor, som i en globaliserad värld samtidigt ständigt är uppkopplade mot andra platser. Den består också av flera tider, och är på så sätt ett samtida ögonblick som parallellt sträcker ut sig mot andra historiska ögonblick som lämnat spår i byggnader, människors minnen och berättelser (Knott 2005, 127). Gatan binder ihop det lokala med det globala, det historiska med det samtida. Dessa egenskaper är inte minst tydliga i den konventionella religionens rum, skriver Knott: «The spaces of religion are synchronically dynamic because at any time they are overlapping, co-existent, in parallel with other spaces, and because they are internally in tension, being made up of multiple, contested, real, and imagined sites and relations » (Knott 2005, 23). Som diskuteras nedan kan detta verktyg belysa hur religiöst kodade rum – som den kyrka och moské som står i fokus i min artikel – relaterar till tid och rum, men också hur ett härbärgerande av migranter tycks förstärka rummets egenskaper på sätt som väcker starka reaktioner.

Aspekter av rum och dess dynamik

I det fjärde steget av Knotts tillvägagångsätt tar hon åter Lefebvres teori i bruk, för att rikta uppmärksamhet mot hur rum erfars och praktiseras. Lefebvres rumsliga triad består av tre aspekter, som – i likhet med dimensionerna beskrivna i Knotts första steg – överlappar. Den första är den typ av *rumslig praktik* som görs på rutin, som del av vardagen (Knott 2009, 159). Det kan till exempel vara hur människor oreflekterat tar genvägar på väg till jobbet (se också Sorgenfrei 2026), eller gör ett korstecken när de går in i en av dess kyrkor (Knott 2005, 40). Lefebvres andra aspekt benämns som *representationer av rum* och betecknar abstrakta idéer om rummet – hur det planeras och föreställs, till exempel av arkitekter, i stadsplanering, och så

vidare. Denna aspekt är enligt Lefebvres teori den dominanta ordningens rum, som produceras av samhällets elit (Knott 2005, 36). Men till sist finns också en tredje aspekt av rum, som utgörs av hur rummet *levs* när det bryter mot det förväntade och normala (Knott 2005, 209; 2009, 159). Detta kallar Lefebvre «*rum av representationer*» (för de svenska översättningarna av begreppen, se till exempel Nolin 2019; Olsson 2008). Knott exemplifierar med att beskriva hur karnevaler och processioner sveper över den gata hon undersöker, och förvandlar den från det som den dominanta ordningen föreställt sig eller planerat, till ett rumsligt ögonblick där mening skapas (Knott 2009, 159). Det är således denna aspekt av rum som har potential att husera motstånd. Rum praktiseras alltså dels rutinmässigt/det *varseblivs*, det *föreställs* och det *levs*, vilket belyser hur rummet är dynamiskt, genomsyras av makt, och inte bör betraktas som passivt (Knott 2005, 129). Detta, som av Knott benämns som «rummets dynamik» presenteras vissa gånger som ett separerat, femte steg (se till exempel Knott 2010a och 2010b), och är andra gånger inbakat den fjärde delen (Knott 2009). I den andra delen av min artikel argumenterar jag för att härbärgerandet av migranter i St. Pauli-kyrkan skapade nytt rum, som med hjälp av begreppet *rum av representationer* kan förstås som ett sorts motståndsrum, som på olika sätt utmanade den plats religiösa aktörer förväntas ta. Som diskuteras på artikelns sista sidor, visar detta att analyser av religiöst kodade rum idag kan avslöja mycket om religions plats i offentligheten i västerländska samhällen idag.

I mötet med empiri: ett rumsligt perspektiv på härbärgerande

Redan i den kortfattade genomgången av Knotts metodologi ovan bör det framgå hur de olika stegen ibland överlappar och att det inte alltid är enkelt att dra tydliga gränser mellan de rumsliga termerna. Till exempel ligger de tre dimensionerna av rum (fysisk, social, mental) mycket nära de tre aspekterna och dess dynamik. Utöver det framgår det också i Knotts rumsliga analys av gatan hur man redan i det andra steget, som är tänkt att rikta uppmärksamheten mot de mentala, sociala och fysiska dimensionerna av rum oundvikligen får upp ögonen för hur en plats håller samman av många olika platser och tider, det vill säga hennes tredje steg, och så vidare. Snarare än att se metodologin som bestående av systematiska, kronologiska steg tjänar man alltså på att betrakta den som en sorts verktygslåda för att låsa upp en plats.[3] En sådan verktygslåda kan användas för att lokalisera religions belägenhet på en

[3] Detta överensstämmer med hur Knott själv tillämpar sin metodologi, men kan enkelt förbises när den presenteras i ett antal kronologiska steg (så är exempelvis fallet i Knott 2010a och 2010b, där stegen benämns med siffrorna 1-5, och i Knott 2009 med bokstäverna A-D).

viss plats, som i Knotts undersökningar. I mitt eget arbete använder jag dock metodologin i ett annat syfte: att nysta i vad en uttalat religiös plats gör med en praktik, och vad praktiken i fråga gör med den uttalat religiösa platsen.

Till skillnad från hos Knott är det alltså rum som kodas som religiösa som står i fokus för mitt arbete, och mitt främsta intresse är inte att förstå hur och var religion tar plats däri. Med hjälp av Knotts begreppsapparat vill jag i stället undersöka plats som komponent i fenomenet kyrko- och moskéhärbärgerande av migranter. I det följande riktar jag åter uppmärksamhet mot processerna som ägde rum i Hamburg år 2013, när en grupp på ca 80 migranter fann skydd i St. Pauli-kyrkan. Mot bakgrund av det stora stöd som mobiliserades för härbärgerandet uttryckte kyrkans präst i en intervju med tidningen *Hinz und Kunzt* under sommaren 2013: «St. Pauli är den ideala stadsdelen att genomföra något sådant här i» (Laufer och Füllner 2013). «Så [här] smidigt skulle det inte gå överallt» fortsatte prästen, och påtalade hur andra kyrkor och moskéer tagit emot flyktingar, men valt att inte vara öppna med arbetet till samma grad på grund av rädsla för reaktioner grundade i rasism och främlingsfientlighet (Laufer och Füllner 2013). Prästens uttalande öppnar upp för flera stora frågor. Vilken roll spelar plats i en praktik som härbärgerande? Var kyrkan i St. Pauli den ideala platsen för arbetet, och i så fall, varför? I det följande undersöks detta med hjälp av Kim Knotts metodologi.

Kyrkan som plats – från St. Pauli till Tyskland och nordvästra Europa

En söndag i juni 2013 tog personalen i St. Pauli-kyrkan i Hamburg ett beslut som skulle komma att påverka församlingen under lång tid framöver. Under våren hade en grupp bestående av ca 300 migranter, som flytt från inbördeskriget i Libyen över Medelhavet och via den italienska ön Lampedusa, mötts i ett program för hemlösa i den tyska staden. När projektet avslutades och migranterna åter befann sig på gatan bestämde de sig för att bilda en protestgrupp, kallad *Lampedusa in Hamburg,* och påbörja en kamp för att erhålla ett kollektivt permanent uppehållstillstånd i Tyskland. Under försommaren 2013 sökte gruppmedlemmarna platser att övernatta på, och ungefär 80 av dem vände sig till den evangelisk-lutherska St. Pauli-kyrkan i hamnkvarteret St. Pauli. Personalen öppnade kyrkan, och snart tillbringade runt 80 migranter nätterna på dess golv (se till exempel Borgstede 2017; Niess 2018). Under kommande månader, medan proteströrelsen engagerade den tyska hamnstaden, blev kyrkan en central plats för Lampedusa-rörelsen, fysiskt och symboliskt.

Beslutet att låta Lampedusa-medlemmarna bo i kyrkan möttes av ett starkt stöd. Församlingens engagemang fick stor uppmärksamhet i media, och reaktionerna i St. Pauli lät inte vänta på sig. Grannar lämnade kläder och andra förnödenheter, restauranger donerade mat, och kvarterets berömda fotbollslag FC. St. Pauli spred information om demonstrationer som samlade tusentals (Laufer och Füllner 2013). «Det var ett fullständigt kaos» berättade kyrkans präst om de första dagarna av härbärgerande för tidningen *Oxmox* i slutet av juni 2013: «Hjälp behövdes snabbt. Och det var storartat, hur mycket spontan hjälp som nådde oss. Människor i alla åldrar och från olika social bakgrund kom med donationer, lämnade mat, var helt enkelt där» (Oxmox 2013). Det stora stödet som mobiliserades runt kyrkan kom senare att kallas «Undret i St. Pauli» (Domradio 2013).

Vad är då St. Pauli för plats, och hur kom det sig att den tycks ha passat så bra för härbärgerandet? Området, som idag kanske är mest känt för sitt redlight district «Reeperbahn» och för sin fotbollsklubb, präglas av en lång historia av protest. Även om St. Pauli har genomgått gentrifieringsprocesser har stadsdelen historiskt bebotts av marginaliserade grupper. St. Pauli var länge placerat utanför stadens murar, och dess befolkning har återkommande hamnat i konflikt med staten. Det kanske mest berömda exemplet är ockuperingen av hus på gatan Hafenstraße, som ägde rum på 1980-talet alldeles i närheten av kyrkan (Borgstede 2017). När jag intervjuade en av kyrkans präster reflekterade han kring kvarterets betydelse för reaktionerna på Lampedusa-arbetet:

> […] Den politiska förhistorian som finns här, och denna 'spirit', den hänger samman med St. Paulis position i staden Hamburg, som stadsdel utanför portarna. Det har en mycket gammal förhistoria, det har en förhistoria i arbetarmiljö, som också alltid var kritisk mot de som härskade och mot etablissemanget […] Och sedan finns också hela den kollektiva erfarenheten ja, sedan lång, lång tid tillbaka, av att människor med andra språk, från andra kulturer, kommer hit över hamnen. Det är också en viktig förhistoria (Intervju med författaren, augusti 2023).

När prästen beskrev St. Pauli som ideal plats för härbärgerande syftade han alltså inte främst till St. Pauli som geografisk ort, eller för att använda Knotts terminologi, dess *fysiska* dimension. I stället pekar citatet ovan på hur proteströrelsen aktualiserade bilden av området som ett som präglas av solidaritet med de utsatta. Det var alltså kvarteret som *mental* och *social* plats, det vill säga den andra och tredje av de rumsliga dimensionerna som Knott lånat av Lefebvre, som tycks haft stor påverkan

på arbetet och hur det mottogs, och som fick förnyad betydelse när kyrkans portar öppnades för Lampedusa-gruppen.

Men vilken roll spelade det då att det var just St. Paulis kyrka som på ett så öppet sätt härbärgerade migranterna? Inte minst här kan Knotts begreppsapparat hjälpa till att kasta ljus kring hur flera dimensioner av rum parallellt och på olika sätt formar härbärgerande. I St. Pauli ägde härbärgerandet rum i en tegelkyrka som byggdes under första hälften av 1800-talet, men vars grund går tillbaka till slutet av 1600-talet (St. Pauli Kirche 2025). Kyrkan är placerad på kvarterets höjder och flera gator bort skymtar man dess torn över hustaken. I det öppna kyrkorummet pryds väggarna idag av traditionella porträtt av tidigare präster, såväl som av en halsduk med texten «Refugees welcome» och en modern tavla vars motiv drar tankarna till strippklubbarna och sexshoparna på «Reeperbahn», som ligger ett stenkast bort från kyrkan. Tidigare stod kyrkbänkar placerade i kyrkoskeppet, men dessa har bytts ut mot stolar. Det var i denna *fysiska* byggnad, för att tala med Knott, som härbärgerandet ägde rum.

Beslutet att låta gruppmedlemmarna övernatta i kyrkan var spontant, men genom kontakter och donationer fick man snabbt tag på förnödenheter. Redan efter ett par dagar fanns täcken och kuddar på plats (se till exempel Reiss 2013). Men efter sommaren, när höstkylan kom krypande blev härbärgerandet svårgenomfört. Alltefter-som månaderna gick blev kyrkorummet för kallt, och gruppmedlemmarna flyttade i stället ut till containrar som satts upp på kyrkogården och i anslutning till ett par andra kyrkor i staden. I december 2013 intervjuades en av de härbärgerade migranterna om den nya tillvaron i containrarna, och berättade att han kände stor tacksamhet gentemot St. Pauli kyrkans präster. Men, fortsatte han, «nu är det skönt att äntligen sova i en säng och i värmen» (Reiss 2013). Som fysisk byggnad var kyrkan, föga förvånande, inte ideal för härbärgerande. För att återknyta till Knotts första rumsliga verktyg, och ta kroppens betydelse för rum i beaktning, har rummet utformats för särskilda kroppsliga rörelser – att ta sig fram till altaret för att ta emot nattvarden, att sitta i en kyrkbänk (eller som i St. Pauli kyrkan, på en stol) och lyssna till predikan – och inte för att agera sovsal.

Men det var inte bara den fysiska byggnaden St. Pauli-kyrkan som påverkade arbetet, utan också sociala och mentala dimensioner av kyrkan fick stor betydelse, inte minst för hur härbärgerandet mottogs. Förutom att kyrkan historiskt haft en central, social plats i sitt kvarter formades dess handlingsutrymme tydligt av dess sociala position i relation till staten. Protestantiska kyrkor i Tyskland har starka band till staten, fö-

rankrade i statusen *Körperschaft des Öffentlichen Recht*, som bland annat låter kyrkan samla in skatt. Trots att Tyskland genomgått sekulariseringsprocesser tillhör kyrkorna landets mest inflytelserika välfärdsaktörer (Leis-Peters 2010). På grund av detta fanns kontakter på plats, som snabbt kunde aktiveras när församlingen öppnade upp kyrkorummet för Lampedusa-medlemmarna. Men kyrkans roll i Lampedusa-rörelsen var komplex, och församlingen i St. Pauli möttes av kritik från olika håll under protesternas gång – bland annat från andra supportrar till Lampedusa-gruppen, och från medlemmar i gruppen som inte bodde i kyrkan (för vidare läsning se Meret och Della Corte 2016; Niess 2018). Diskussionerna under Lampedusa-rörelsens mest intensiva fas kom till stor del att kretsa kring hur medlemmarna skulle ställa sig till ett erbjudande från Hamburgs makthavare. Lampedusa-gruppens mål var att erhålla ett kollektivt uppehållstillstånd, men i stället erbjöd Hamburgs senat medlemmarna en så kallad *Duldung*, ett sorts tillfälligt skydd under tiden som de ansökte om individuella uppehållstillstånd (Borgstede 2017).[4] Erbjudandet kritiserades för att vara mycket osäkert, och när St. Pauli-kyrkans representanter uppmuntrade medlemmarna att acceptera detta möttes de av kritik för att gå statens ärenden. Kyrkan blev alltså en omstridd plats under proteströrelsen, och dess relation till staten tycks både ha banat väg för och komplicerat arbetet.

Från ett ytterligare bredare perspektiv, påverkade också strömningar och diskurser på en global nivå förutsättningarna för härbärgerandet i St. Pauli. Inte minst har globala politiska processer som lett till en alltmer sekuritiserad migrationspolitik – kombinerat med neoliberala strömningar som försvagat statens roll i välfärdsfrågor – påverkat den situation i vilken församlingen valde att agera. Sedan 1980-talet, och särskilt efter terrorattentaten den 11 september 2001, har migranter i högre utsträckning konstruerats som hot mot västerländska stater. Parallellt har mycket av det välfärdsarbete som tidigare omhändertogs av stater i väst privatiserats och lagts över på civilsamhällesaktörer (se till exempel Beaumont och Cloke 2012; Wilson och Mavelli 2016). I denna situation har religiösa aktörer på olika sätt beslutat – ofta med avstamp i religiösa narrativ – att engagera sig i flyktingmottagande. Inom de abrahamitiska religionerna finns tusenåriga narrativ som på olika sätt utmärker religionens sakrala rum som särskilda skyddsorter mot förföljelse eller våld (se till exempel Hassner 2008). Dessa har fått en ny aktualitet sedan 1970-talet, i samband

[4] Enligt rapporter från 2023 kom ungefär en tredjedel av Lampedusa-medlemmarna att acceptera statens förslag och skicka in individuella ansökningar och de flesta av dessa fick så småningom «säker uppehållsstatus». Andra medlemmar lämnade staden, eller är kvar men utan uppehållstillstånd och lever således under svåra förhållanden (se till exempel Buchholz 2023; Ergin 2023 eller Niess 2018, 336–337)

med att religiösa aktörer beslutat sig för att erbjuda det som på engelska brukar kallar för *sanctuary*, fristad, till flyktingar (Lippert och Rehaag 2013). Ett sådant arbete vilar, som kommer att diskuteras mer utförligt nedan, till stor del på mentala representationer av kyrkorum som skyddsorter. Under proteströrelsen pågick förhandlingar mellan Lampedusa-gruppen och statliga aktörer, och tidvis var tonläget skarpt. Under rörelsens mest intensiva fas cirkulerade polisen kring kyrkan; Lampedusa-medlemmarna, som till en början befann sig Tyskland med turist-visa, anklagades för att uppehålla sig olagligt i landet. Men trots att polisen har rätt att gå in i kyrkorum undveks detta. Hamburgs dåvarande borgmästare kommenterade situationen och beskrev: «Kyrkor är skyddsrum, oavsett om det är juridiskt reglerat eller ej. Det är en god tradition, som vi respekterar» (Meyer och Dey 2013). Med Knotts terminologi skapade mentala dimensioner av kyrkorummet ett starkt skyddsnät för Lampedusa-medlemmarna. För att återgå till prästens citat, tycks alltså inte bara St. Pauli, utan också kyrkorummet som social och mental plats ha möjliggjort arbetets genomslag.

Moskén som plats: från Borgfelde till Tyskland och nordvästra Europa

St. Pauli-kyrkan var den mest uppmärksammade religiösa aktören i Lampedusa-protesterna, men som prästen tog upp i sin intervju med tidningen *Hinz und Kunzt* var också andra trossamfund inblandade. En av dessa var den sunnitiska västafrikanska Rahma-moskén, då inackorderad i en lokal i Borgfelde, som är del av Hamburgs mest centrala område, Hamburg Mitte. Också denna församling huserade Lampedusa-medlemmar och försåg gruppmedlemmarna med mat och annat stöd under lång tid. Rahma-moskéns härbärgerande av Lampedusa-medlemmarna skedde till en början under radarn och församlingen tog emot stöd bland annat från St. Pauli-kyrkan för att kunna genomföra arbetet (se till exempel Viere 2013). En jämförelse mellan kyrkan och moskén ger ytterligare ledtrådar till de roller plats kan spela i en praktik som härbärgerande.

Fysiskt skiljer sig moskén på många sätt från kyrkan. Medan St. Pauli-kyrkan tar plats i sin omgivning fanns, utifrån sett, få ledtrådar till att ett religiöst kodat rum – en moské – gömde sig bakom fasaden till byggnaden i Borgfelde. Församlingen har flyttat sedan härbärgerandet ägde rum, men den dåvarande lokalen, som en gång använts som restaurang och bowlingbana, sträckte ut sig på cirka 700-kvadratmeter. Förutom ett bönerum rymdes där också ett industrikök, såväl som ett flertal klassrum

för undervisning (Koch och Renig 2013, 77–78). Dessa utrymmen kom väl till pass när Rahma-moskén härbärgerade Lampedusa-medlemmar, och pekar på en, i relation till prästens citat, oväntad skillnad: fysiskt tycks moskén varit mer lämpad för härbärgerande jämfört med kyrkorummet. Detta kan förstås delvis med hjälp av Knotts (2005) första rumsliga verktyg, kroppens betydelse för rum. De kroppsliga ritualer som moskén är gjord för att husera, inte minst bönen (*salat*), har lämnat spår i det fysiska rummet som förenklar härbärgerande: mjuka heltäckningsmattor fungerar bättre som liggunderlag jämfört med kalla sten- eller trägolv. I mitt avhandlingsarbete, som undersöker flera fall av kyrko- och moskéhärbärgerande, är detta ett återkommande mönster: den fysiska dimensionen tycks i fall av kyrkohärbärgerande kunna försvåra arbetet (i fallet St. Pauli fick migranterna, som noteras ovan, lämna kyrkorummet efter en tid), medan det i moskéhärbärgerande inte sällan är tvärtom.

Precis som i St. Pauli-kyrkan formade också sociala och mentala dimensioner av Rahma-moskén arbetet med Lampedusa-medlemmarna. Moskéns fysiska osynlighet speglas i den i jämförelse med St. Pauli-kyrkan mycket begränsade uppmärksamhet som härbärgerandet fick. Delvis berodde detta på att församlingen till en början var orolig för att hamna i konflikt med statliga aktörer. En representant för moskén, som jag intervjuat under mitt fältarbete, beskrev hur man bestämde sig för att låta migranterna sova i moskén efter att ha rådgjort med församlingens lärda, *malams*: «I islam säger man, om du får ett besök, en besökare som du inte känner, då är det en plikt att ta in honom i minst tre dagar» (Intervju med författaren, augusti 2023). Men enligt den intervjuade kom beslutet med risker. Under en uppföljande intervju tog representanten upp hur moskéns situation skilde sig från kyrkans:

> Kyrkan stod upp [för] och tog in människor. Officiellt. De [statliga aktörer] visste om arbetet, för dem [kyrkan] var det inget problem. Men för oss, vi var rädda.
>
> Och vad var ni rädda för?
>
> Ja, de skulle kunna stänga ned moskén. Och därför måste man alltid tänka två gånger […] (Intervju med författaren, april 2024).

Citatet ovan belyser hur muslimska organisationer och församlingar i Tyskland besitter en betydligt svagare position i relation till makten. Jämfört med kyrkor arbetar muslimska organisationer i Tyskland under mer osäkra förutsättningar socialt, juridiskt och ekonomiskt (Henkel 2006; Spielhaus och Herzog 2015). Statusen som innehas av landets kyrkor, *Körperschaft des Öffentlichen Recht*, kan bara uppnås av religiösa grupper som möter särskilda organisatoriska krav, bland annat ska en viss

andel av befolkningen i det *Bundesland* där gruppen verkar vara medlemmar och gruppen ha varit etablerad i minst 30 år. Eftersom dessa krav visat sig svåra att nå har de flesta muslimska organisationer i stället låtit registrera sig som privata föreningar *(Eingetragener Verein, e.V.)* (Spielhaus och Herzog 2015). Tysklands muslimska organisationer har också begränsade möjligheter att få tillgång till fysiska utrymmen där verksamheten kan äga rum. När muslimska församlingar flyttar in i befintliga byggnader eller tillkännager planer på att bygga moskéer möts detta ofta av negativa reaktioner i det kringliggande samhället (Kuppinger 2011). När de väl finner plats i tyska städer, gör församlingarna sällan detta med hjälp av exempelvis stadsplanering, utan snarare som resultat av «long and complex informal processes marked by unpredictable circumstances, individual engagements, communal financial and work efforts, and finely tuned social relationships» (Kuppinger 2011, 81). Ett sådant arbete kunde alltså, oroade sig församlingen för, riskeras genom moskéhärbärgerandet.

För att förstå varför Rahma-moskéns förutsättningar skiljde sig från kyrkan, krävs således att dess position lokalt och nationellt tas i beaktning. Men denna formades också av strömningar på en internationell nivå, och av diskurser kring islam och moskéer i väst. Inte minst sedan terrorattentaten den 11 september har en ökad sekuritisering av islam ägt rum, och som konsekvens har moskérum, bland annat i tysk media, förknippats med företeelser som konspiration och radikalisering (Rosenow-Williams 2012, 138; Schiffer 2008, 432). Dessa mentala representationer av moskén skiljer sig på många sätt från den status som tillskrivs kyrkorum, som fick stadens makthavare att välja att inte gå in i St. Pauli-kyrkan. Å andra sidan fanns dimensioner av moskén som social och mental plats som hade potential att erbjuda form av skydd som kyrkan inte kunde ge, inte minst som många av dess medlemmar delade språkkunskaper och erfarenheter av migration med Lampedusa-medlemmarna. Moskérepresentanten reflekterade under en av våra intervjuer kring hur det viktigaste för Lampedusa-medlemmarna var att hitta en plats att övernatta på, men att det näst viktigaste som moskén kunde erbjuda var ett sorts integrations- och inspirationsarbete. Enligt representanten hade många av de som kom svårt att lita på det tyska systemet, de var «drömlösa»: «Men när de kom till moskén, och lärde känna oss, så såg de: ‘Åh, han är min broder, han kommer från Ghana, han har studerat, han har gjort det’. Det var empowerment för dem» (Intervju med författaren, augusti 2023).

Egenskaper och aspekter av rum i härbärgerande

«St. Pauli är den ideala stadsdelen att genomföra något sådant här i» sa kyrkans präst under sommaren 2013, och analysen ovan visar att området hade stor betydelse för kyrkohärbärgerandets utveckling och genomslag. Men en rumsligt fokuserad undersökning av prästens citat, och i förlängningen av härbärgerandet under Lampedusa-protesterna, visar att både lokala och globala, historiska och samtida aspekter av moskén och kyrkan påverkade processerna som ägde rum. Församlingarnas platser – fysiskt, mentalt och socialt – lokalt och globalt, i relation till det sekulära samhället och till den religiösa traditionen, formade på olika sätt ett arbete som å ena sidan tycks vara partikulärt och å andra sidan universellt. Hur kan man förstå denna ambiguitet? Knotts tredje rumsliga verktyg, som hon benämner som «rummets egenskaper» erbjuder en begreppsapparat som är behjälplig. I en rumslig analys av religion bör enligt Knott fokus riktas mot hur rum *konfigurerar*, skapar *samtidighet*, *sträcker ut sig* och genomsyras av *makt*. Som Knott påpekar är religiöst kodade rum flera platser i en, som genom ritualer och texter sträcker ut sig till andra tider och rum (2005, 23). Om den gata som hon undersöker med hjälp av sin rumsliga metodologi skriver Knott: «We witness it as a place that intersects with contemporary connections and movements. Religious as well as other cultural and political regimes are historically embedded within it as well as evident within its current face» (Knott 2009, 158). Denna beskrivning går att applicera också på kyrkan och moskén, som under härbärgerandet tydligare än innan och efter blev en sorts mötesplatser för olika tider, platser och rum, som tog form i relation till det övriga samhället på flera nivåer. På så sätt belyser också Knotts tredje rumsliga verktyg hur härbärgerande kan förändra platsen där det praktiseras. Kyrkorummet och moskéns dynamiska egenskaper tycks ha förstärkts under tiden för arbetet, och tagit tusenåriga narrativ om att hjälpa människor på flykt in i det samtida, aktuella. Men även om den eviga dimensionen av platserna på ena sidan accentuerades, förblev de för Lampedusa-medlemmarna helt och hållet temporära. När de övernattade i kyrkan och moskén befann sig migranterna i ett sorts mellanland, präglat av ovisshet och osäkerhet. Knotts tredje rumsliga verktyg hjälper på så sätt till synliggöra hur kyrkan och moskén under härbärgerandet var flera platser och tider i en, men också hur de mest centrala personerna under processerna – medlemmarna själva – hade mindre *makt* jämfört med de religiösa aktörerna under härbärgerandets gång.

För att återgå till St. Pauli-kyrkans härbärgerande, tycks kyrkans position och förmåga att hålla samman och knyta an till olika tider och rum ha banat väg för ett arbete som genererade stor uppmärksamhet. Under härbärgerandet hamnade St.

Pauli-kyrkan i ett läge där de regelbundet fick möjlighet att kommunicera sitt arbete i media, till en publik som var betydligt större än vanligt. Strålkastarljuset riktades mot kyrkan, som blev en mötesplats kring vilken närområdet engagerade sig. Genom härbärgerandet producerades på så sätt nytt rum, som kan förstås med hjälp av en av delarna i Knotts fjärde rumsliga verktyg, *aspekter av rum*, som lånats Lefebvre. Det är, som beskrivs ovan, den sista aspekten av Lefebvres rumsliga triad, *rum av representationer*, som har potential att husera motstånd mot den dominanta ordningen, och som med Knotts ord kan uppträda «as a site of symbolic resistance which offers the possibility – albeit temporary – of gathering people and enabling them to escape or transcend their oppressive, routine, and meaningless experience» (2005, 209). «Människor upptäcker kyrkan som handlingsmöjlighet», beskrev prästen i en intervju under tiden för härbärgerandet i St. Pauli kyrkan och fortsatte: «Plötsligt uppstår en helt ny församling» (Finger 2013). Sett utifrån församlingen i St. Paulis perspektiv tycks härbärgerandet gjort att kyrkan *levdes* på ett nytt sätt, som utmanade förväntningar både in- och utifrån.

Från vardagliga rum till religiösa platser – en nyanvändning av Knotts metodologi

«What is the location of religion in the secular West?» frågar sig Knott i det inledande kapitlet av *The Location of Religion* (2005, 3). En rumslig analys av kyrko- och moskéhärbergerande i Hamburg ger ledtrådar till svaret på frågan, men inte på det sätt som Knott föreställt sig. Snarare än att försöka lokalisera religion (eller religiösa, sekulära och postsekulära positioner) i de kyrkor och moskéer jag undersöker, eller i kyrko- och moskéhärbärgerande som rum, har jag använt Knotts rumsliga verktyg som hjälpmedel för att försöka bena ut vilken roll plats spelar i en praktik som inte bara utförs i religiöst kodade rum, utan aktualiserar och nyttjar olika aspekter av rummet och dess betydelse. Förutom att härbärgerande förvandlar rummet till sovhall, förändrar praktiken platserna på sätt som kastar ljus kring frågor om vad en kyrka och moské är och kan bli. Processerna som utspelar sig under härbärgerande av migranter har således stor potential att belysa religiösa aktörers plats, med andra ord religions belägenhet, i Tyskland och i väst.

I sin diskussion av religion och det fjärde rumsliga verktyget, Lefebvres rumsliga aspekter, reflekterar Knott kring huruvida det hon kallar för gamla religioner (jämfört med nyreligiösa strömningar) har förmåga att förnya sig till den grad att de skapar levda motståndsrum, *rum av representationer*. Knott skriver:

> They certainly have the potential to transform themselves because they are dynamic, being made up of changing constituencies of people who adhere to them. As social bodies that either adapt to their contexts or die, they are engaged in a continual process of renewal, of conserving yet innovating. But does this process necessarily fit them for resistance to the dominant order or liberation from it, or does it bring them even closer to its norms and values? (2005, 54).

Dessa frågor diskuteras i relation till härbärgerande i Lisbeth Christoffersens kapitel «Sacred Spaces in Secular (Post-)Lutheran Contexts» (2014). Christoffersen undersöker ett fall av kyrkohärbärgerande som ägde rum i Köpenhamn år 2009, när en grupp irakiska asylsökande gick in i en av Köpenhamns kyrkor och stannade tills polisen utrymde kyrkan cirka tre månader senare. Med hjälp av Knotts metodologi ställer Christoffersen frågor om hur religiösa, sekulära och postsekulära positioner i relation till kyrka, stat och lag tog sig uttryck under tiden som migranterna levde i kyrkan. Analysen visar hur positionerna ofta var sammanflätade, och att det sällan går att särskilja en entydigt religiös eller sekulär bekännelse bland aktörerna som på olika sätt var engagerade i härbärgerandet. Till exempel fanns bland de religiösa aktörerna som deltog i debatten om härbärgerandet de som utifrån luthersk teologi argumenterade för att kyrkorum inte bör behandlas annorlunda än andra rum, vilket Christoffersen beskriver som «a theologically informed secular point of view» (2014, 110). Vidare argumenterar Christoffersen att den lutherska kyrkans historiska ställning i Danmark, såväl som dess teologiska syn på kyrka, stat och lag gör att kyrkan teologiskt sett har svårt att etablera vad hon beskriver som «a real counterweight to the state forces»; i en miljö som Danmark och Köpenhamn är den sekulära staten och den lutherska kyrkan sammanbundna och beroende av varandra (Christoffersen 2014, 121).

Huruvida St. Pauli-kyrkans arbete med Lampedusa-medlemmarna innebar en reell motvikt i relation till staten eller inte går att diskutera, och var – som noterats ovan – en fråga som skapade spänningar mellan inblandade under Lampedusa-protesterna. Men oavsett vill jag här argumentera för att härbärgerandet i Hamburg blir ett exempel på det Knott diskuterar; hur religiösa traditioner på en gång kan konservera och vara nyskapande, och att en sådan dynamik producerar och förändrar rum. Fallet i St. Pauli visar att härbärgerande, sett utifrån församlingens perspektiv, kan få religiösa rum att levas på nya sätt som utmanar den position som religiösa aktörer förväntas ta. På så vis kan härbärgerande, vid vissa tidpunkter och på vissa platser, göra att religion tar ny plats, med det religiösa rummet som medium.

I *The Location of Religion* (2005) lyfter Knott ett par exempel på hur gamla religiösa

traditioner tycks kunna skapa levda *rum av representationer*. Ett är det hon med referens till psaltaren 137:4 kallar «att sjunga Herrens sånger i ett främmande land», att sjunga en välkänd sång på ett nytt språk eller till en ny melodi (Bibel 2000; Knott 2005, 54). Med uttrycket syftar Knott bland annat till studier som visat att religion kan bli en frigörande resurs för migranter i den nya kontexten, men också till hur gamla symboler kan plockas upp och tillskrivas ny mening, och på så vis levas på oförväntade sätt. Som exempel på det senare diskuterar Knott *hijaben*, en symbol som fått olika betydelse beroende på kontext. För kvinnor som valt att bära hijab i väst, visar Knott, har sjalen kunnat fungera som markör mot västerländska normer och för ett muslimskt systerskap, och på så sätt blivit en positivt laddad, om än politiserad, symbol (Knott 2005, 56–57). Kanske kan också religiöst kodade rum förstås som symboler, som genom härbärgerande laddas med ny(gammal) mening som utmärker rummet som annorlunda från resten och på så vis ger det aktualitet och sakralitet.

I kyrkohärbärgerande av migranter är aktörerna som är inblandade i arbetet ofta väl medvetna om kyrkorummets status och nyttjar denna för att skydda migranterna. Nätverk som samordnar kyrkohärbärgeande uppmuntrar inte sällan församlingar att på olika sätt använda sig av medias uppmärksamhet i sitt arbete (se till exempel Houston 2017; Just 2013). Också Christoffersen (2014) lyfter i sin analys av härbärgerande i Köpenhamn 2009 hur synen på kyrkorummet, trots att det enligt den lutherska teologin inte betraktas som mer heligt än andra rum, utmärks av en sorts «gömd sakralitet». Inblandade aktörer nyttjade på olika sätt detta starka symbolvärde. Till exempel valde politiska supportrar som planerade härbärgerandet ut kyrkan i Köpenhamn med vetskapen om att tidigare fall där kyrkor använts för att skydda migranter väckt stort engagemang. Den specifika kyrkan i fråga hade dessutom en särskilt stark position i den danska offentligheten, då den använts vid händelser som engagerat nationen, till exempel för gudstjänst efter tsunamikatastrofen år 2004. Christoffersen beskriver vidare hur de asylsökande migranterna tog sig till altaret när polisen gick in i kyrkan, det vill säga den plats som anses vara den mest sakrala i rummet, och att beslutet att med våld förflytta personerna därifrån som förväntat väckte starka reaktioner (2014, 106;109). Även om rummets sakralitet kan argumenteras vara «gömd» i relation till luthersk teologi, tycks alltså det faktum att religion är som mest synlig i det Knott kallar den konventionella religionens rum göra sådana platser särskilt omstridda. Detta, menar jag, gör dem också särskilt väl lämpade för en rumslig analys av religion.

«Late-modern conditions require new geographies of religion, which look beyond the officially religious, and are sensitive to differences in context, aesthetics, scale,

constituency, dialectics, and morality» skriver Knott i *The Location of Religion* (2005, 122). Vid tiden för Knotts arbete fanns utan tvekan ett behov av att rikta fokus mot rum där religion inte antogs ta plats. Vad som kanske kan beskrivas som en sorts religionsblindhet präglade länge det (post-)sekulära väst, och religionens plats i offentligheten var länge mer eller mindre uträknad eller förbisedd. Inom religionsvetenskap hade dessutom de rumsliga ansatser som genomförts fokuserat främst på att förstå sakrala rum och vad som gör dessa sakrala. Att med hjälp av kritisk rumsteori rikta blicken mot religion i det som Knott kallar «everyday spaces», var därför av stor analytisk vikt. Men mycket har hänt sedan Knott inledde sitt rumsliga projekt, och idag är situationen delvis en annan. Under de senaste decennierna har både det akademiska fältet religionsvetenskap, såväl som det samtida empiriska fält som ämnet studerar, genomgått förändringar. Religion tycks idag ta plats i offentligheten på sätt som inte var fallet för två decennier sedan. Tack vare Knott och andras arbeten vet vi dessutom att platser varken är helt och hållet sekulära eller religiösa, utan att gränserna mellan dessa kategorier många gånger är otydliga, ständigt förhandlas och omförhandlas. Men likväl finns det, som Knott själv påpekar, rum som uttalas och upplevs som religiösa, som annorlunda från resten – däribland kyrkor och moskéer. Jag vill argumentera för att religionsvetenskaplig forskning med hjälp av de verktyg som Knott presenterar åter bör rikta blicken mot dessa och ställa frågor kring när och hur de skapar förutsättningar för religiösa aktörer att ta ny plats.

Härbärgerandet under Lampedusa-protesterna visar nämligen att sådana möjligheter är beroende av den position som platsen i fråga besitter, socialt, mentalt och fysiskt, lokalt och globalt, historiskt och idag. St. Pauli-kyrkans belägenhet tycks – som prästen själv beskrev i uttalandet som varit utgångspunkt för min rumsliga analys – ha varit om inte ideal så avgörande för att härbärgerandet skulle få stort genomslag. Men den korta undersökningen av härbärgerandet i St. Pauli vittnar också om att kyrkan som plats på flera sätt skapade andra förutsättningar jämfört med moskén. Skillnaderna som framkommer i jämförelsen kan avslöja mycket om religiösa aktörers roller i västerländska samhällen, men denna potential nås inte främst genom att söka religions belägenhet på de respektive platserna. Snarare än att fokusera på *vari* religion finns, bör ett rumsligt perspektiv på dessa religiöst kodade rum idag analysera *hur* rum förändras och skapas, och när detta gör att religion tar ny plats.

Avslutande ord

Denna artikel har diskuterat Kim Knotts rumsliga metodologi genom att tillämpa den på ett fall av kyrko- och moskéhärbärgerande av migranter. Analysen visar att

Knotts metodologi kan användas inte bara för att lokalisera religion, utan också för att besvara frågor om hur plats påverkar praktiker i religiöst kodade rum, och hur praktiker i sin tur påverkar de religiöst kodade rummen. När Knotts metodologi appliceras på kyrko- och moskéhärbärgerande blir det tydligt hur många olika, ibland motsägelsefulla, rumsliga processer påverkar hur arbetet tar form, men också att härbärgerande tycks kunna förvandla religiöst kodade rum till medium genom vilka religiösa aktörer tar ny plats, och på olika sätt utmanar det kringliggande systemet. Därför har rumsliga analyser av religiöst kodade rum – där religions närvaro är explicit och synlig – stor potential att belysa religiösa aktörers plats i offentligheten idag.

Referenser

Beaumont, Justin och Paul Cloke. 2012. *Faith-Based Organisations and Exclusion in European Cities*. Bristol: Policy Press.

Borgstede, Simone Beate. 2017. "'We Are Here to Stay': Reflections on the Struggle of the Refugee Group 'Lampedusa in Hamburg' and the Solidarity Campaign, 2013–2015". I *Migration, Squatting and Radical Autonomy,* redigerad av Pierpaolo Mudu och Sutapa Chattopadhyay, 162–179. London och New York: Routledge.

Buchholz, Benjamin. 2023. "Der Kampf war so erfolgreich wie keiner zuvor." *Hinz&Kunzt*, 27 april 2023. https://www.hinzundkunzt.de/der-kampf-war-so-erfolgreich-wie-keiner-zuvor/

Christoffersen, Lisbet. 2014. "Sacred Spaces in Secular (Post)-Lutheran Contexts". I *Secular and Sacred? The Scandinavian Case of Religion in Human Rights, Law and Public Space*, redigerad av Rosemarie van den Breemer, José Casanova och Trygve Wyller, 102–122. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Domradio. 2013. "'So darf man niemanden behandeln'." *Domradio*, 21 oktober 2013. https://www.domradio.de/artikel/die-fluechtlinge-der-hamburger-st-pauli-kirche-spueren-die-haerte-des-senats

Finger, Evelyn. 2013. "Letzte Zuflucht." *Die Zeit*, 18 juli 2013, https://www.zeit.de/2013/30/fluechtlinge-libyen-st-pauli

Foucault, Michel. 1986. "Of Other Spaces." (orig. 1984). *Diacritics*, 16 (1): 22–27. https://doi.org/10.2307/464648.

Hassner, Ron E. 2008. "'At the Horns of the Altar': Counterinsurgency and the Religious Roots of the Sanctuary Practice." *Civil Wars*, 10 (1): 22–39. https://doi.org/10.1080/13698240701835441.

Henkel, Reinhard. 2006. "State–church relationships in Germany: past and present." *GeoJournal*, 67 (4): 307–316. https://doi.org/10.1007/s10708-007-9063-2.

Houston, Serin D. 2013. "Sacred Squatting: Seeking Sanctuary in Religious Spaces". I *Migration, Squatting and Radical Autonomy,* redigerad av Pierpaolo Mudu och Sutapa Chattopadhyay, 183–188. London och New York: Routledge.

Johansen, Kirstine Helboe och Ulla Schmidt. 2022. "Practicing public church – A spatial analysis of a Local Parish". I *Practice, Practice Theory and Theology: Scandinavian and German Perspectives*, redigerad av Kirstine Helboe Johansen och Ulla Schmidt, 255–276. Berlin och Boston: Walter de Gruyter.

Just, Wolf Dieter. 2013. "The Rise and Features of Church Asylum in Germany – 'I Will Take Re-

fuge in the Shadow of Thy Wings until the Storms Are Past'". I *Sanctuary Practices in International Perspectives: Migration, Citizenship, and Social Movements*, redigerad av Randy Lippert och Sean Rehaag, 135–147. Abingdon och New York: Routledge.

Kerlis, Beate. 2013. "Sacred Spaces in Virtual Places." *Journal for the Study of Religion*, 26 (1): 23–44.

Knott, Kim. 2005. *The Location of Religion: A Spatial Analysis*. London: Routledge, Taylor & Francis Group.

Knott, Kim. 2009. "From Locality to Location and Back Again: A Spatial Journey in the Study of Religion." *Religion*, 39 (2): 154–160. https://doi.org/10.1016/j.religion.2009.01.003.

Knott, Kim. 2010a. "Religion, Space, and Place: The Spatial Turn in Research on Religion." *Religion and Society*, 1 (1): 29–43. https://doi.org/10.3167/arrs.2010.010103.

Knott, Kim. 2010b. "Geography, Space and the Sacred". I *The Routledge Companion to the Study of Religion*, 2:a uppl., redigerad av John Hinnells, 476–491. London och New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203868768.

Knott, Kim. 2011. "Spatial Methods". I *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, redigerad av Steven Engler och Michael Stausberg, 491–501. London och New York: Routledge.

Knott, Kim. 2014. "Interrogating the Secular: A Spatial Approach". I *Secular and Sacred? The Scandinavian Case of Religion in Human Rights, Law and Public Space*, redigerad av Rosemarie van den Breemer, José Casanova och Trygve Wyller, 34–55. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Knott, Kim och Myfawny Franks. 2007. "Secular values and the location of religion: A spatial analysis of an English medical centre." *Health & Place*, 13 (1): 224–237. https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2006.01.001.

Koch, Marion och Joachim Reinig. 2013. *Moscheen und Gebetsräume in Hamburg: Untersuchung der räumlichen Situation*. Hamburg.

Kuppinger, Petra. 2011. "Vibrant Mosques: Space, Planning and Informality in Germany." *Built Environment (1978-)*, 37 (1): 78–91.

Laufer, Benjamin och Jonas Füllner. 2013. "Solidarität und Herzlichkeit." *Hinz & Kunzt*. 26 juni 2013 https://www.hinzundkunzt.de/solidaritat-und-herzlichkeit/.

Lefebvre, Henri. 2013. *The Production of Space* (orig.1974). 33e uppl. Översatt av Donald Nicholson-Smith. Oxford: Basil Blackwell.

Lippert, Randy och Sean Rehaag. 2013. "Introduction: Sanctuary across Countries, Institutions, and Disciplines". I *Sanctuary Practices in International Perspectives: Migration, Citizenship, and Social Movements*, redigerad av Randy Lippert och Sean Rehaag, 1–12. Abingdon och New York: Routledge.

Leis-Peters, Annette. 2010. "The German Dilemma: Protestant Agents of Welfare in Reutlingen". I *Welfare and Religion in 21st Century Europe: Vol. 1, Configuring the connections*, redigerad av Anders Bäckström och Grace Davie, 95–112. Farnham: Ashgate.

Meret, Susi och Elisabetta Della Corte. 2016. "Spaces of Resistance and Re-Actuality of Gramsci in Refugees' Struggles for Rights". I *Solidarity without Borders*, redigerad av Oscar Garcia Agustin och Martin Jorgensen, 203–220. London: Pluto Press.

Meyer, Peter Ulrich och Andreas Dey. 2013. "Senat lehnt Sonderregeln für Afrika-Flüchtlinge ab." *Die Welt*, 20 september 2013, https://www.welt.de/regionales/hamburg/article120205424/Senat-lehnt-Sonderregeln-fuer-Afrika-Fluechtlinge-ab.html

Niess, Birgit. 2018. *Lampedusa in Hamburg: Wie ein Protest die Stadt bewegte. Eine Ethnografie*.

Göttingen: Göttingen University Press. https://doi.org/10.17875/gup2018-1121.
Nolin, Catharina. 2019. “Kungsträdgården: Från kunglig kålgård till kommersialiserat stadsrum”. I *Kontextualisering: Teoretiska tillämpningar i konstvetenskap 2*, redigerad av Hans Hayden, 57–82. Stockholm: Stockholm University Press. https://doi.org/10.16993/baw.c.
Olsson, Lina. 2008. *Den självorganiserade staden: Appropriation av offentliga rum i Rinkeby*. Lund: Lunds universitet.
Oxmox. 2013. “‘Der Pastor von St. Pauli. Hilflose Regierende, helfende Bürger’.” *Oxmox*, 28 juni–31 juli 2013, 8–9.
Reiss, Julia. 2013. “Weihnachten im Wohncontainer.” *Domradio*, 12 december 2013. https://www.domradio.de/artikel/lampedusa-fluechtlinge-feiern-geburt-christi-auf-stpauli.
Rosenow-Williams, Kerstin. 2012. *Organizing Muslims and Integrating Islam in Germany*. Leiden: Brill.
Schiffer, Sabine. 2008. “Islam in German Media”. I *Islam and Muslims in Germany*, redigerad av Ala Al-Hamarneh och Jörn Thielmann, 423–440. Leiden: Brill. https://doi.org/10.1163/ej.9789004158665.I-592.121.
Sorgenfrei, Simon. 2026. “Mohamed Omar och Uppsala som palimpsest.” *DIN – tidsskrift for religion og kultur* 1: 95–114
Spielhaus, Riem och Martin Herzog. 2015. “Finding a Place for Islam in Germany: Islamic Organisations under Private and Public Law.” *Journal of Religion in Europe*, 8 (3–4): 419–443. https://doi.org/10.1163/18748929-00804009.
St. Pauli Kirche. u.å. “Geschichte.” Hämtad 15 januari 2026. https://www.stpaulikirche.de/geschichte/
Viere, Simone. 2013. “‘Lampedusa in Hamburg’: Christen und Muslime helfen Libyen-Flüchtlingen gemeinsam.” *Evangelisch-Lutherische Kirche in Norddeutschland*. https://www.nordkirche.de/nachrichten/nachrichten-detail/nachricht/christen-und-muslime-in-hamburg-borgfelde-helfen-libyen-fluechtlingen-gemeinsam.
Wilson, Erin. K. och Luca Mavelli. 2016.“Taking Responsibility: Sociodicy, Solidarity, and Religious-Sensitive Policymaking in the Global Politics of Migration”. I *Intersections of Religion and Migration*, redigerad av Jennifer B. Saunders, Elena Fiddian-Qasmiyeh och Susanna Snyder, 261–284. New York: Palgrave Macmillan.

English abstract

This article explores Kim Knott’s spatial methodology, presented in her *The Location of Religion (2005)*, and discusses how it can be utilized in studies of religion and space today, 20 years past its publication. Knott developed her methodology to explore the location of religion in seemingly secular everyday spaces, but in this article, her spatial approach is instead used to analyse a practice which takes place in spaces that are coded as religious: the sheltering of forced migrants in churches and mosques. Taking as its starting point a case which occurred in Germany 2013, during the protest movement Lampedusa in Hamburg, the article employs Knott’s methodology to explore how different dimensions of place shaped the church and mosque sheltering of migrants, how the sheltering actualized properties in the religious spaces, and how this created opportunities for religious actors to find new

place. The article argues that Knott's spatial methodology, when applied to understand how religious spaces are shaped by and shape practices like church and mosque sheltering, reveal much about the place of religious actors in the public sphere today.

Keywords: Kim Knott, Location of Religion, spatial analysis, spatial methodology, sheltering, migration, Lampedusa in Hamburg, church, mosque